Марія ЧІКАЛО:

***Життя – не просто існування: Листування Олекси Горбача (1956–1996)* / Редкол.: А.-Г. Горбач, У. Єдлінська, М. Чікало. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 940 с.**

Професор Олекса Горбач належить до тієї знаменитої когорти вчених, які все своє життя поклали на вівтар служіння Вітчизні. Ще в ранній молодості, коли не надто заможні батьки одного його з-поміж усіх дітей послали вчитися до Львова в гімназію, він присягнув собі "орати ниву науки, як його рідні орють землю". І ніколи не відступив від цієї обітниці.

Біографія О. Горбача гідна стати сюжетом роману, навіть пригодницького. Втеча з Червоної армії, довга дорога з Сибіру в Україну, німецький полон у воєнному Харкові, знову втеча, військовий вишкіл, а далі – гарячими шляхами війни разом із друзями-комбатантами, з котрими до кінця життя підтримував теплі зв'язки, через Чехію, Словаччину, Словенію аж до Німеччини. Потім – табори інтернованих в американській окупаційній зоні ... Усе це описано в книзі "Шлях зі Сходу на Захід"[1]. Відомий мовознавець проф. Андре де Вінценс розповідав: "Коли я читав спогади Олекси, то весь час хвилювався, чи той чоловік виживе, хоч прекрасно знав, що він мешкає за кілька десятків кілометрів від мене".

Якщо "Шлях зі Сходу ..." обіймає період "від рідного батьківського порога аж до повоєнної Німеччини"[2], то збірка вибраних листів проф. Горбача під назвою "Життя – не просто існування"[3], хронологічно продовжуючи життєпис автора, ремінісцентно звертається і до минулого.

Для заголовку книги прислужилися слова Юрія Шевельова – не тільки тому, що влучно характеризують життєвий шлях і проф. Горбача, і тих друзів, з якими він листувався. На те є ще одна причина. Книга, побудована за хронологічним принципом, розпочинається листом від 9 червня 1946 р. якогось Ю. Ткачука, що написав молодому Олексі до табору інтернованих. У тім листі, який стосується львівських зустрічей кореспондентів, невідомий Ткачук зауважує: "Ви були чи не один принциповий лінгвіст, якщо не брати Сімовича. Ви єдиний дивилися на мовознавство не як на спосіб зробити кар'єру, а жили й цікавилися ним. Цього не можна сказати про всіх решту мовознавців, з якими доводилося зустрічатися тут: Рудницький, Ковальов, Лев, Кисілевський... Всі вони могли б бути з таким же успіхом і фізиками, і астрономами ...". Хоч пан Олекса ніяк не міг собі пригадати, хто він – отой Ткачук, але чемно відповів йому. І лише дещо пізніше виявилося, що то був Юрій Шевельов, котрий перебував на нелеґальному становищі в Німеччині, а тому підписувався чужим прізвищем. Доречно нагадати, що Ю. Шевельов – теж харизматична особистість – мовознавець і літературознавець зі світовим ім'ям, харків'янин, наукова творчість якого широко розгорнулася у Сполучених Штатах.

Унікальність опублікованого листування полягає в тому, що відколи Олекса Горбач доробився був власної друкарської машинки, а згодом комп'ютера, він увесь

[1] *Горбач Олекса*. Шлях зі Сходу на Захід. Спогади / Упоряд. А.-Г. Горбач, Я. Закревська. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – 371 с.

[2] Там само. – С. 4.

[3] Життя – не просто існування: Листування Олекси Горбача (1956–1996) / Редкол.: А.-Г. Горбач, У. Єдлінська, М. Чікало. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 940 с.

© Чікало М., 2006

свій епістолярій друкував у двох примірниках, тому була можливість подати не тільки листи до нього, а й відповіді на них.

Про те, наскільки Олекса Горбач шанував і науку, і кожну мить часу, свідчить хоч би факт, що вже у таборі, поруч із лекціями для малоосвічених вояків, він почав укладати англо-український практичний словник. До речі, словник досі зберігається в сімейному архіві Горбачів, як і неймовірна кількість листів, як і конспекти, за якими професор читав лекції – із порівняльної граматики, української, російської, польської мов та літератур. Це був тип ученого-енциклопедиста. Він міг стати, як більшість його колег, успішним кабінетним ученим. Та Олекса Горбач обрав інший, складніший шлях. Прекрасно орієнтуючись у тому, що науковці підрадянської України не могли виїжджати для польових досліджень за кордон, він об'їздив румунську Буковину (хоч це й для нього було непросто), записуючи українські говірки. Крім того, він розшукував по всіх континентах українців – вихідців з Галичини, надсилав їм спеціально розроблені питальники і таким чином призбирував діалектні матеріали.

Промовиста сама тематика наукової творчості О. Горбача, представлена у заголовках восьмитомного видання його праць: 1) Арґо на Україні; 2) Тисячоліття християнізації Руси-України; 3) Історія української мови; 4) Історія граматики на Україні, Риторика; 5) Діалектологія; 6) Лексикографія й лексикологія; 7) Полоністика, русистика, новогрецистика, гунгаристика, ономастика; 8) Історія мови, діалектологія, лексикологія[4]. Це солідні томи, де тематично зібрані дослідження професора – переважно по-українському, а частково німецькою мовою.

Проте найвагомішим досягненням усього життя проф. Горбача став його видавничий проєкт. Закордонна наукова практика з україністики відразу після війни зіткнулася з непереборними труднощами – відсутністю навіть у найбільших бібліотеках світу української наукової літератури, а з Радянського Союзу так званим "ворогам народу" її не надсилали. Крім того, значна частина книг була недоступна майже всім – "зберігалася" під замком у "спеціальних" фондах. Щоб наступні покоління не мали подібних клопотів із науковою літературою, а також дбаючи про колег з України, що, дасть Бог, колись зможуть скористати з його трудів, професор Горбач розробив потужний проєкт видання забутих чи заборонених в Україні праць із мовознавства та літературознавства, а також пам'яток української мови (напр., "Требник" 1646 р. митрополита Петра Могили). Як він розшукував світами рідкісні видання, до яких засобів мусив вдаватися, щоб їх стягнути з України, які пережив клопоти з мікрофільмуванням, фотокопіюванням, які подолав труднощі в німецьких видавництвах, щоб там належно друкували чужою їм мовою книги, – про те можна дізнатися з опублікованого листування. Треба зазначити, що кожне видання здійснювалося власним коштом – із платні, а згодом пенсії професора. Родина Горбачів заснувала своє видавництво "Бродина" (Brodina Verlag) – за назвою села Анни-Галі Горбач, що на румунській території Буковини. Під грифом цього видавництва друкувалася українська класика, сучасна поезія та заборонена в Україні дисидентська література в перекладах А.-Г. Горбач на німецьку мову. Теж власним коштом.

Ще одна важлива сфера наукової діяльності проф. О. Горбача, що досить широко відображена в "Листуванні", – редагування кількох наукових збірників, зокрема присвячених ювілеям відомих учених. Добір авторів, особливо якщо іменинник має амбіції залучати до свого збірника переважно чужоземців, а ті спочатку погоджуються, а

[4] *Горбач О.* Зібрані статті: У 8 т. – Мюнхен: УВУ, Філософічний ф-т, 1993; 1997.

потім із міркувань колонаукового політикесу відмовляються, як, напр., Мойше Альтбауер, – це окрема важка сторінка в житті редактора, яка поглинає місяці, адже зацікавлені особи перебувають навіть не на одному континенті. А далі – листування з авторами статей та членами редколегії. Уточнення тематики, нагадування про терміни подачі робіт, правописні проблеми, зокрема, правила написання власних імен, вдячність редакторові з боку одних науковців та образи інших. Притаманна професорові наукова сумлінність особливо рельєфно помітна в його зауваженнях, часом досить ущипливих, у пропонованих виправленнях, вимогах до авторів. Безжальний до себе, він був суворий і до своїх колег, особливо, коли справа торкалася вірогідності фактів або їх інтерпретації. Жаль, що неможливо було опублікувати все листування, яке стосується редаґування збірників, – вони зайняли б не один том. Але й видані матеріали – прекрасна школа європейського редакційного стилю, якому нам треба вчитися і вчитися.

Не менш повчальне й листування О. Горбача з духовними особами. Як людина глибоко віруюча (він протягом десятиліть дякував Богові у своїй парафіяльній церкві у Франкфурті над Майном), ставлячись із справжнім пієтетом до Церкви, професор, однак, не завжди погоджувався з її діячами і не приховував цього у своїх листах. Зокрема, Олекса Горбач у низці листів до приятелів розповідає про свою суперечку з Йосифом Сліпим з приводу проєкту нового правопису. Професор вважав за недоцільне саме в той момент розробляти нові правописні правила, а кардинал наполягав. Очевидно, ця незлагода неабияк мучила О. Горбача, якщо він так часто її згадував. Але переважно учений звертався до римських достойників зі своїми видавничими справами – потрібні були мікрофільми видань, які зберігалися у Ватиканській бібліотеці, домовлявся про друк у Римі тих праць, які не міг з тих чи інших причин публікувати у Німеччині (напр., "Лексикон латинсько-слов'янський" Івана Максимовича).

Зворушують листи від знайомих-галичан та друзів з часів війни. Вони детально розповідають, як влаштовуються на чужині, просять порад і наукових консультацій, запрошують до Америки, закликають до участі в емігрантській періодиці. Трагікомічні картинки містечкового американського життя виразно демонструють шок, якого зазнали освічені прибульці, зіткнувшись із давньою українською еміграцією та реаліями чужого їм суспільства. "Гріш, що тут є ключем до щастя, не може заступити живих людей і цього всього, що спричинювало здоровий чи теж навіть хиткий ріст нашого світогляду і способу думання" (с. 48). З окремих листів, у яких описуються побут, навчання, робота, складається досить широка мозаїка еміграційного життя, цікава не лише фахівцям-історикам, а й загалові читачів.

Картина співпраці проф. О. Горбача в "Енциклопедії українознавства" щедро постає з кореспонденції зі Софією Янів, дружиною Володимира Янева, яка з Франції, з осідку Наукового товариства ім. Шевченка в Сарселю, координувала роботу над Енциклопедією, вкладаючи в цю діяльність усю свою душу. Вона раз по раз нагадувала авторам про терміни, намагалася владнати конфлікти між ними, фактично керувала створенням цієї фундаментальної одинадцятитомової праці. Без цієї фантастично працьовитої жінки, за свідченням Анни-Галі Горбач, Енциклопедія ніколи не була б опублікована. Софія Янів активно допомагала О. Горбачеві в розшуках потрібних йому наукових матеріалів, звіряла фактаж у паризьких бібліотеках і просто була добрим приятелем ще з часів, коли родина Горбачів мешкала в Сарселю.

Особливий інтерес викликає листування Олекси Горбача з колегами-філологами, зокрема з тими, котрі донедавна були в Україні знані лише з прізвища чи з назв однієї-двох праць. Хоча вже з'явилася низка досліджень про вчених діаспори, однак невимушений обмін думками з приятелем розкриває незнані грані характеру чи наукової діяльності, надає цим постатям живого тепла, робить їх ближчими і зрозумілішими. А найважливіший аспект – це наукові проблеми, про які йдеться в кореспонденціях учених, за якими можна простежити значний період розвитку української науки в діаспорі.

Одне слово, все, про що йдеться у листах, було сенсом життя професора Олекси Горбача, по вінця виповнювало насичений трудами кожен його день. Усе це робило життя ученого – не просто існуванням ...

Стаття надійшла до редакції 15.09.2004
Прийнята до друку 2.01.2005